

CHARLES DE PEYSSONNEL

Cu acelaș nume de botez, cei doi consuli ai Franței în Orient, Peyssonnel — tatăl și fiul — au reprezentat o jumătate de veac, în plin secol al XVIII-lea, interesele comerciale și politice ale patriei lor în cuprinsul Imperiului otoman. Fiind oameni învățați și iubitori ai trecutului, cu pregătire specială de arheologi, preocuparea, însemnările și studiile lor sunt o contribuție la istoria timpului și locurilor unde au trăit.

Legăți de evenimentele la cari au participat prin calitatea lor oficială, mărturiile documentare conservate în arhive ar constitui suficient material prețios pentru prezentarea acestor două personaje în cadrul unui studiu mai amplu.

Cum misiunea lor i-a purtat pe tot cuprinsul Imperiului otoman, Principatele române i-a interesat în mod deosebit sub diferite forme astfel că, dacă însemnările făcute de ei au un interes general pentru întreg Sud Estul European, unul special îl constituie pentru Țările dunărene.

Charles de Peyssonnel-tatăl este un marsiliez care, născut la gurile Ronului exact la începutul veacului al XVIII-lea (1700), a închis ochii la Smirna în 1757, în exercițiul funcțiunii de consul al țării sale. Arheolog francez bine cunoscut, Peyssonnel își trasează pe scurt biografia într-o scrisoare pe care o trimite din Constantinopol, cu data de 10 Iulie 1737, marchizului de Caumont la Avignon¹. Din acele câteva rânduri aflăm că a stu-

¹ Je ne dois pas vous dissimuler, Monsieur, que j'ai étudié les belles-lettres jusqu'à 19 ans; en 1720 j'ai servi ma famille malade de la peste [à Marseille]; j'ai étudié le droit, jour et nuit jusqu'en 1723, je suis entré dans la carrière du barreau en 1724, et m'étant marié en 1726, j'ai travaillé jusqu'en 1735 à gagner le pain de ma femme et de mes enfants. Ou m'a transplanté

diat literele până la vârsta de 19 ani, apoi dreptul până la 23, înscriindu-se în anul următor în barou. Căsătorit în 1726, a făcut avocatură până în 1735, când a fost numit secretar de ambasadă la Constantinopol, pe lângă marchizul de Villeneuve.

În războiul care urma să se declanșeze după un an, între Turcia pe de o parte și Austria unită cu Rusia pe de alta, activitatea diplomatică a lui Villeneuve, ca reprezentant al unei țări mediatoare, va lua o importanță de primul plan¹. Peyssonnel, venit cu gândul de a consacra tot timpul său liber studiului antichităților grecești, a fost de la început întrebuințat în aceste preocupări ale ambasadorului. La 24 Mai 1738, când Marele Vizir a plecat la Adrianopol să dea ultimele dispoziții pentru campania viitoare, secretarul francez făcea parte din suita lui, deghizat în ofițer turc, cu mustață lungă și cu turban. Felul de viață pe care-l ducea în tovărășia colegilor săi orientali îl înfățișează el într-o scrisoare către același marchiz din Avignon².

Dotat cu o inteligență pătrunzătoare și cu pasiune pentru lucru, Peyssonnel a avut o însemnată contribuție în discutarea de către delegația turcă a propunerilor de pace, venite de la curtea din Viena prin intermediul Franței³.

Pe timpul negocierilor de pace de la Belgrad, Peyssonnel a îndeplinit rolul de interpret al ambasadei, post de mare importanță, ca unul ce este depozitarul tuturor secretelor și al raporturilor cu autoritățile otomane⁴. În această calitate a cu-

en 1735 à Constantinople, où me voici plongé dans le détail prodigieux du secrétariat et de la chancellerie de cette ambassade" (*Bibliothèque nationale, Ms. N. Acq. fr. 6834, fol. 73*).

¹ Cf. a noastră *Contribuție la Istoria păcii de la Belgrad*, Craiova, 1935, passim.

² Mol éminent couché sur des tapis, il faut bon gré, malgré, que je goute le repos oriental, qui fait les délices de ce pays : ma beatitude serait parfaite si j'étois accoutumé à fumer. Je ne suis hereux qu'à demi : je prends le café sans sucre. Mon valet m'en apporte d'heure en heure ; je n'ai qu'à frapper dans mes mains ; c'est la clochette avec laquelle les musulmans appellent leurs valets. Je cloche comme eux et suis habillé de même (12 Mai 1738. Document în colecția Charles Schefer, citat de A. Vandal, *Une ambassade française en Orient sous Louis XV*, Paris 1881, p. 322).

³ Vandal, *op. cit.*, *ibidem*. — Cf. și Hurmuzaki, *Doc. Supl. I*, p. 520, Nr. DCCCLIX.

⁴ În scrisoarea de la 23 Martie 1739 el zugrăvește în felul următor rolul interpretului ambasadei : „Autour de l'ambassadeur se groupent des autorités diverses. Son principal lieutenant est le drogman de France, dont l'importance dépasse de beaucoup celle des secretaires. Intermédiaire obligé de tous nos rap-

noscut pe Alexandru Ghica, Marele Dragoman al Porții și frațele Domnului Moldovei, care după expresia lui Peyssonnel era „le chef de sa nation et le premier esclave de la Porte”¹ Peyssonnel spune mai departe cum Ghica se bucura din partea compatrioților săi de un respect aproape suveran, cum miniștrii turci îl consultau în mod familiar și-l inițiau în toate planurile lor secrete, dar în același timp îl obligau să suporte ca nimeni altul duritatea nemulțumirilor și a nedelicateței lor².

Ajuns în strânse relații cu Marele Dragoman și solicitat de marchizul de Caumont să se intereseze de genealogia familiei Mavrocordat, care acum ajunsese a fi cunoscută și în Apusul civilizat³, Peyssonnel a vorbit despre acest fapt lui Alexandru Ghica. Marele Dragoman flatat de curiozitatea interlocutorului său, i-a trimis corpul de cronică moldovenești, alcătuit, din indemnul lui Grigore Ghica, de către Alexandru Amiras în greaca modernă, pe care Peyssonnel va căuta apoi să-l traducă în franțuzește⁴.

Incheierea păcii de la Belgrad, care va aduce lui Peyssonnel o pensiuine din partea lui Ludovic al XV-lea și titlul de

ports avec les autorités musulmanes, dépositaire de tous nos secrets, le drogman est „le nerf des affaires” (citat de Vandal, *ibidem*, p. 39—40).

Că numele lui Payssonnel era destul de cunoscut printre Turci ne atestă și mențiunea din scrisoarea doctorului Guys din Lyon, datată din Ciorlu, 13 Iunie 1744, care călătorind de la Constantinopol la Sofia, în satul menționat un Turc i s'a adresat în franțuzește. Acesta învățase limba lui Voltaire fiindcă scria „vingt ans le roi de France sous ses galères”. Și Guys continuă : „Il m'a demandé des nouvelles de la guerre, et de M. Peyssonnel, qu'il a vu quand M. de Villeneuve est venu ici, allant à Belgrade”. (Guys, *Voyage littéraire de la Grèce* Paris, 1783, t. II, p. 318).

¹ Scrisoarea lui Peyssonnel către marchizul de Caumont din 18 Mai 1758, datată din Sofia : „.....j'ai à côté du moy le Drogman de la Sublime Porte ; c'est un Grec moderne ; le chef de sa nation et le premier esclave de la Porte”. *Bibliothèque nationale*, ms. 6834, fol. 81).

² A. Vandal, *op. cit.*, p. 378.

³ Cf. a noastră *Politica orientală franceză și Țările române în secolul al XVIII-lea*, Buc. 1937, p. 342—345 și idem, *Biblioteca domnească a Mavrocordatilor*, Buc. 1940, p. 5.

⁴ Constantinopol, 24 Ianuarie 1739. Peyssonnel către marchizul de Caumont, care i-a întrebat dacă Alexandru Ghica aparține familiei Mavrocordat : „.....La votre m'a donné la curiosité d'approfondir la généalogie de cette famille ; j'en ay parlé au drogman, qui flatté de ma curiosité, m'a envoyé un manuscrit en grec vulgaire, qui contient l'histoire moderne des principautés de Valachie et de Moldavie ; j'ay prié un religieux, versé dans le grec vulgaire, de traduire cet ouvrage”... (Bibl. Nat. ms. n. ac. fr. 6834, fol. 91—92).

conte oferit de Papă, va da Turcilor ocazia să revină asupra onorurilor cu cari au înconjurat pe Ghica și să-i taie capul, pe motivul c'ar fi fost bănuir de înțelegere secretă cu Rușii ¹.

Corpul de cronici moldovenesti a fost pentru Peyssonnel o achiziție potrivită cu preocupările lui de predilecție și de care se va îngriji nu numai să-l vadă tradus în franțuzește ², dar să-l studieze atât el cât și fiul său ³ și apoi să-l trimeată în colecția Bibliotecii regale din Paris ⁴, unde era așteptat de către conducătorii acelei instituții ⁵.

¹ Cf. a noastră *Contribuție la istoria păcii dela Belgrad*, Craiova 1935⁷ pp. 50—51 N-rele 40—41. Pentru legăturile lui Peyssonnel cu Grigore Ghica, fratele dragomanului ucis, mazil la Constantinopol, mențiuni în Hurmuzaki, doc. Supl. I¹, p. 573 și 574. (DCCCXXVIII și DCCCXXXI).

² Acest manuscris „fut traduit en grec vulgaire à Ghiassy en 1729 par le Siegneur Alexandre Amira de Smirne.... et de ce dernier idiome a été mis en français par Nicolas Génier, aussi de Smirne, cy devant honoré d'un employ dans la Bibliothèque publique de Sa Majesté très chretienne à Paris. A. Angora, MDCCXLI” (cit. de C. C. Giurescu, *Les manuscrits roumains de la Bibliothèque Nationale*, în *Revue Historique du S. E. Européen*, 1925, p. 54). — Când Peyssonnel, în Martie 1748, va trimite o dare de seamă a sumelor întrebuințate în cumpărare de manuscrise, va nota : „II, 1742. May 3. Au Sieur Génier, pour traduction du manuscrit de l'histoire de Moldavie, qui sera envoyé... 137.60 piastres” (*Affaires Etrangères*, correspond. consulaire, Smirne, vol. 10).

³ După traducere, manuscrisul va mai rămâne un deceniu în mâinile lui Peyssonnel. Pe exemplarul grecesc al acestei corp de cronici este însemnarea : „Envoyé par M. Peyssonel (sic) et remis par M. Mario. Le 1-er de juillet 1752”. (H a s e, *Notice d'un manuscrit de la Bibliothèque du Roi, contenant une histoire inédite de la Moldavie...*, în *Notices des manuscrits*, t. XI, Paris, 1927, p. 274) ; iar pe traducerea franceză este notat : „Ce manuscrit vient du Cabinet des livres de Versailles ; il a été envoyé par M. Hardion à Mr. Le Fevre qui me l'a remis le 19 novembre 1761. Bejoî” (C. C. Giurescu, *op. cit.* p. 54). Fiul său va studia acest manuscris, după proprie mărturisire, pentru lucrările lui asupra Principatelor române. (Cf. și Hase, *op. cit.* p. 275, 284).

⁴ Abatele Sallier „De la Bibliothèque du Roy ce 15 juin 1748” scria : „La traduction de l'histoire de la Moldavie doit nous être envoyée, comme le promet Mr. Peyssonnel” (*Aff. étr. coresp. Consulaire*, Smyrne, vol. 10).

⁵ La 30 Iunie 1748, Maurepas, ministrul marinei, scria din Versailles către Peyssonnel : „...., Je compte que vous aurez remis l'histoire de Moldavie au Sieur Armain [secretar al regelui pentru limbi orientale] qui l'apportera en France avec les autres manuscrits”. (Archives Nationales, B⁷, 188 Marine, fol. 149). — La 25 August acelaș an, Peyssonnel raporta din Smirna lui Maurepas : „...., J'ai encore en main le manuscrit-grec de l'histoire de Moldavie et de la traduction que j'en ay fait faire ; je l'enverray avec quelques manuscrits grecs et arméniens qui me restent de ceux que j'avois achetés” (*Correspondence Consulaire*, Smyrne, vol. 10).

Informații privitoare la activitatea lui de arheolog se găsesc în scrisorile prietenului său, doctorul Guys. Acesta relatează că a descoperit o inscripție pe una din porțile Bizanțului, al cărei cuprins l-a comunicat cavalerului de Fawkner, ambasadorul englez la Poartă—și lui Peyssonnel, care făcând aceeași plimbare ca și prietenul său, eșind pe poarta Adrianopolei până la Edikule, a dat o descriere foarte instructivă pentru călătorul ce vrea să cunoască exact capitala Turciei. Descrierea comunicată de Peyssonnel, Guys o trimite contelui de Caylus¹. Cu altă ocazie, Guys menționează că Peyssonnel i-a explicat figurile de pe o marmură antică². Pentru lectura lucrării lui despre călătoria la Cyzique, Peyssonnel este răsplătit cu o scrisoare de admirație din partea prietenului său³. Cu aceleași preocupări face călătorii în Arhipelag⁴.

Ambasadorul francez la Poartă, Castellane, către sfârșitul stagiului său în Orient, relatează, într-o scrisoare, contelui de Caylus⁵, că Peyssonnel a continuat cercetările pentru descoperirea de monete orientale, căutate de Biblioteca regală, apoi medalii și inscripții. Pe baza unora dintre aceste medalii a stabilit un

¹ „Je vous ai promis, Monsieur, l'inscription que je découvris, il y a quelques années sur une des portes de Constantinople. Je la communiquai dans le temps à M. le chevalier Fawkner ambassadeur d'Angleterre [1735—1746. Intrerupe în 1742] et à M. de Peyssonnel. Ce dernier ayant fait le même promenade que moi, en sortant par la Porte d'Andrinople, jusqu'au chateau de Sept Tours, en a fait une description instructive pour un voyageur qui veut connoître exactement Constantinople. Il a bien voulu me communiquer son écrit et j'en extrais l'explication qu'il a donnée de l'inscription dont-je parle. Ainsi, je n'auroi que le mérite de la découverte et vous devres l'intelligence du moment à M. de Peyssonnel que je vous laisse parler à son tour”. Urmează descrierea. Guys, *Voyage litteraire de la Grèce*, Paris, 1782, t. II, p. 11).

² „Je n'explique pas autrement le dessin d'un marbre que M. Peyssonnel m'a communiqué, et qu'il a depuis envoyé à M. le comte de Caylus, pour en orner son Recueil d'Antiquités” (*Ibidem*, t. I, p. 245).

³ „Je me suis chargé, mon cher maître — scribe Guys — de vous communiquer ce que nous avons observé, le docteur Makenzie et moi, à la première lecture de l'agréable relation de votre voyage à Cyzique” (*Ibidem*, II, p. 18).

⁴ În 1748, Peyssonnel, împreună cu Guys și un Tiniot, călătoreau pe o mică navă suedeză, care a eșuat pe insula Andros (Guys, *ibidem*, II, 92—93). Guys a dedicat lui Peyssonnel jurnalul său de călătorie de la Constantinopol la Sofia, efectuată în 1744 (*Ibidem*, II, 244).

⁵ Privitor la acest personajiu să se vadă cartea lui S. Rocheblave, *Essai sur le comte de Caylus*, Paris 1891 în 8°.

nou sistem asupra cornologiei regilor din Bosfor¹. Tot ce a lucrat până atunci, a expediat la Paris fiului său care, după ce va trece totul pe curat, va prezenta lui Caylus². Acesta este rugat de Castellane să propună pe Peyssonnel ca membru al Academiei de Inscripții, dacă lucrările primite vor căpăta aprobarea sa. Referitor la meritele candidatului, ambasadorul adaugă că depărtarea de plăcerile vieții și o mare obișnuință de a munci l'au făcut capabil să îmbine, prin stăruința sa îndelungată, gustul pentru preocupările de specialitate cu zelul ce l-a arătat în exercițiul funcțiunii pe care o deține³.

Pentru onoarea de corespondent al Academiei de Inscripții, la care Peyssonnel ținea așa de mult, se adresează personal conțelului de Caylus, în anul următor⁴. Această distincție o va avea prin grija protectorului său, care în anul 1752 ajunge președinte al susmenționatei instituții⁵ și primește de la Peyssonnel rapoarte care să confirme Academiei activitatea noului ei asociat⁶.

După venirea lui Pierre Puchot Des Alleurs la conducerea ambasadei franceze din Constantinopol, Peyssonnel este numit,

¹ „Parmi les médailles, il en a, entr'autres, neuf des rois de Bosphore, dont les époques suivies lui ont donné lieu de faire une dissertation qui établit un nouveau système sur la chronologie de ces princes; enfin il a acquis divers marbres dont on peut tirer des inductions intéressantes pour l'éclaircissement de divers points historiques”. (Sevin, *Lettres sur Constantinople*, Paris, 1802, p. 55).

² „Il a déjà profité des occasions qui se sont présentées pour faire passer à Paris, entre les mains de son fils, la minute de ses relations et Dissertations, pour qu'il ait l'honneur de vous les présenter, après qu'elles auront été mises au net” (*Ibidem*).

³ „...Le Sieur Peyssonnel se croira au reste abondamment recompensé des soins et des dépenses qui lui ont occasionné ces recherches si sa bonne volonté peut lui mériter l'honneur du votre approbation et la correspondance avec l'Académie de Belles-Lettres et Inscriptions” (*Ibidem*, p. 56).

⁴ Constantinopol, 5 Ianuarie 1747. Peyssonnel către Caylus. „Monsieur, j'ai été informé par M. de Guys, que M. le Comte de Maurepas vous avait fait remettre trois dissertations de ma façon, qui lui avaient été adressées par M. le comte de Castellane et il m'a fait espérer que si ces essais avaient l'approbation de l'Académie des Belles Lettres, ils pourraient me procurer l'honneur de sa correspondance” (*Ibidem*, p. 57).

⁵ Peyssonnel către Caylus la 20 August 1752: „Je vous ai retrouvé dans les gazettes, à la tête de l'Académie” (*Ibidem*, p. 61).

⁶ Caylus către Peyssonnel [sfârșitul anului 1752]... „Au reste, je n'ay rendu compte qu'en général de ce que vous m'avez mandé, à l'Académie, pour prouver que vous entretenez la correspondance” (*Ibidem*, p. 72).

în 1747, consul la Smirna, post pe care-l va ocupa efectiv de la 1748 până la sfârșitul vieții.

Modul în care s'a achitat de această misiune a făcut să-i crească prestigiul personal într'atâta, încât, în toamna anului 1754, când moare Des Alleurs, guvernul din Versailles, până la numirea unui titular, a încredințat conducerea ambasadei consulului de la Smirna, pe care cunoștințele și priceperea îl indicau la acest post mai mult decât pe ori care altă persoană din lumea diplomatică și consulară a Franței în Levant.

Sosind la 22 Februarie 1755 în Constantinopol, Peyssonnel va avea delicatețea să lase mai departe girarea ambasadei secretarului Peyrotte, el păstrând incognito până la sosirea lui Vergennes, noul titular, care între timp fusese numit ¹.

Epuizat de muncă și cu sănătatea șubrezită ², Peyssonnel moare la Smirna, la 16 Mai în 1757, în mijlocul cărților sale pe care le-a adunat cu pasiune ³, împreună cu multe piese arheologice, culese în deseale sale călătorii prin orașele Asiei Mici. În una din aceste călătorii a întâlnit pe Bonneval-Pașa, surghiunit de Turci în satul Kostamuni din Anatolia, la o sută zece leghe depărtare de Constantinopol, despre care fapt a lăsat relații interesante ⁴.

Rezultatul excursiilor sale științifice este consemnat într'o serie de scrisori ⁵, memorii și dizertații asupra antichităților și comerțului cu Orientul ⁶.

¹ „Il aura scrupule de lui retirer la gérance de l'ambassade et préfera, avec une louable abnegation, garder l'incognito jusqu'à l'installation définitive du successeur de M. des Alleurs" (Bonnevillle de Marsangy, *Le Chevalier de Vergennes*, Paris, 1894, t. I, p. 134).

² „Mais si ce serviteur dévoué avait été jadis mêlé aux grandes affaires et s'en étoit montré capable, l'âge et la maladie l'avaient fatigué". (*Ibidem*, p. 122).

³ În scrisoarea către marchizul de Cambront, datată din Canee 16 Martie 1762, Peyssonnel fiul spune : „Mon père m'a laissé une bibliothèque choisie et assez nombreuse" (Sevin, *Lettres sur Constantinople*, Paris, 1802, p. 75).

⁴ Fragmente din aceste informații se găsesc citate de A. Nandall, *op. cit.* pp. 355—356.

⁵ Câteva din aceste scrisori sunt publicate în culegerea Sevin, *Lettres sur Constantinople*, Paris, 1802.

⁶ În memoriile Academiei de inscripțiuni se găsește publicată disertația lui asupra regilor din Bosfor ; în memoriile Academiei din Marsilia se află publicat o colecție a călătoriilor sale în Levant și elogiul marelui de Villars.

Charles de Peyssonnel-fiul, născut în 1727, a venit în Orient la vârsta de opt ani și s'a format, cu siguranță, pentru viitoarea lui carieră, în școala specială pe care Statul francez o întreținea pe lângă ambasada din Constantinopol¹. Moștenind de la tatăl său gustul pentru arheologie, a făcut în tinerețe călătorii în Asia-Mică pentru descoperirea de monumente antice și a cercetat în special Sardes². Însă, cercetarea popoarelor din jurul Mării Negre rămânându-i preocuparea constantă pentru aproape tot restul vieții, a debutat în literatura istorică cu un studiu asupra turburărilor din Persia și Georgia, unde precizează că la nordul acestei din urmă țări, un trib tătăresc a păstrat numele vechilor Cazari³.

Pe baza pregătirii, a priceperii și a încrederei pe care o inspira ministrului de marină Rouillé, la propunerea lui Des Alleurs, Peyssonnel este numit în 1753 consul francez în Crimeea, unde curiozitatea lui intelectuală va avea cu ce să fie întreținută.

Imediat după luarea postului în primire va căuta să se documenteze pe teren, verificând cu harta în mână configurația ținutului și numirile de localități, dar constată că cele două hărți rusești ale peninsulei, ridicate din ordinul țarifului de către generalii Munich și Lazzi în timpul războiului din 1736—39, nu i-au servit la mare lucru: a fost obligat să recurgă pentru

¹ Pentru „Ecole des jeunes de langue” a se vedea Deherain, *Orientalistes et antiquaires*, Paris 1928, p. 5—6 și a noastră *Politica orientală franceză*, p. 54. Totuși în 1746, când Peyssonnel avea 19 ani, se găsea la Paris, cum reese dintr'o scrisoare a lui Castellane către contele de Caylus. (Cf. Sevin, *Lettres sur Constantinople*, p. 55).

² În raportul pe care-l trimite Academiei de Inscricții în 1762, Peyssonnel spune: „Peu mon père m'ayant permis et même ordonné en 1750 de faire une petite voyage dans l'Asie Mineure, pour la recherche des monumens antiques, je partis de Smyrne le 15 Septembre”... (*Observations historiques et géographiques sur les peuples barbares qui ont habité les bords du Danube et du Pont-Euxin* Paris. 1765, p. 243).

³ „Il y a cependant encore au nord de la Géorgie une tribu de Tartares qui a conservé le nom de Chazares; Adil-Schah, successeur de Thamap-Kulikhan, combattit contre eux au commencement de son regne; j'en ai parlé dans la seconde partie de mon essai sur les troubles de Perse et de Géorgie, imprimé à Paris en 1753”. (Peyssonnel, *Observations historiques*, p. 80). Pentru celelalte lucrări ale lui Peyssonnel să se vadă și Ch. Beridzé, *La Tragédie d'une nation* (la Géorgie), Paris, 1927.

aceasta la o hartă turcească, mult mai exactă din toate punctele de vedere ¹. Tot pentru a se informa cercetează vechimea aşezărilor româneşti de pe Nistru ², vizitează Moldova, Ţara Românească şi hotarele Transilvaniei ³, căutând să adune material pentru lucrarea lui de seamă asupra popoarelor barbare care au locuit la gurile Dunării şi pe ţarmul Mării Negre ⁴, unde, între informaţiile verificabile notează şi curiozităţi, ca aceea cu diploma originală dată de califul Mohavia ⁵.

În acea vreme, Domnii principatelor române erau strâns legaţi de activitatea diplomaţiei franceze în Orient, atât prin contribuţia secretarului François Linchou, cu caracter semi-oficial, în slujba lui Constantin Racoviţă, cât şi prin identitatea de vederi între politica otomană şi aceea a lui Ludovic al XV-lea cu privire la soarta Poloniei ⁶.

Din Bucureşti, la 27 Septembrie — 3 Oct. 1755, Linchou scria lui Vergennes că, date fiind unele stări de lucruri nelămurite, Racoviţă a trimis în Crimeea un Polonez, cunoscător în partea locului, ca să aducă informaţii juste. I-a dat o scrisoare către Peyssonnel şi i-a recomandat să dea a înţelege că trimisul ar fi fost expedit din Polonia ⁷. Răspunsul de la Peyssonnel, adre-

¹ „J'allai en Tartarie en 1754, muni de deux cartes de ce Pays-là, dressées par ordre de l'Impératrice de Russie, lors de la dernière guerre des Russes avec les Turcs ; et tirées d'après les originaux, levés sur les lieux par messieurs les généraux Munich et Lazzi... il me fut impossible de m'y reconnaître... Je fus obligé de recourir à une carte turque, infiniment exacte à tous égards"... (Peyssonnel, *Observations historiques*, p. 93).

² „Toutes les places qui bordent la rive méridionale du Dniester, depuis son embouchure jusques à Bender, sont des villages et des burgs bâtis nouvellement par des Moldaves sujets du Khan des Tartares. (*Ibidem*, p. 149).

³ „Dans un voyage que j'ai fait depuis en Moldavie, en Valachie et sur les confins de la Transilvanie" (*Ibidem*, p. 12).

⁴ „En 1755, feu mon père, en m'adressant à Bakcheseraï, où je me trouvois alors, quelques matériaux que je lui avais demandés pour travailler à cet ouvrage" (Idem, *Observations historiques*, p. 12).

⁵ „En 1755, lorsque le khan voulut augmenter la capitation de chrétiens, les Arméniens de Bakcheseraï me montrèrent un diplôme original en arabe du Kaliphe Moavia, qui regloit la perception de ce droit, mais qu'ils produisirent inutilement". (*Ibidem*, p. 108).

⁶ Cf. *Politica orientală franceză*, passim.

⁷ „Je luy ay remis une lettre pour le consul mons. Peyssonnel—srie Linchou — et il luy a été recommandé de faire semblant d'avoir été expédié de Pologne. Si vous êtes, Monseigneur, déjà informé au vray de ce qui se passe en Crimée par des lettres du dit consul, vous aures la bonté de nous en faire part" (Filitti, *Lettres et extraits*, Buc. 1915, p. 149, Nr. CXIX).

sat lui Racoviță, satisface numai în parte dorințele curții din București și aceasta o comunică Linchou lui Vergennes ¹.

În „*Mémoire sur l'état présent de la Petite Tartarie*”, redactat în cursul anului 1755, Peyssonnel vorbește și de tributul anual pe care Domnii principatelor îl plătesc Hanului în momentul urcării lor pe tron, trimis în bani și în natură. Pe lângă aceasta, cereri continui sunt mereu satisfăcute de către Domni, de teama de a nu fi maziliți printr'o simplă reclamație a Hanului la Poartă ².

Când Racoviță va trece în scaunul de la Iași (Martie 1756), se va institui o legătură poștală între Moldova și capitala Hanilor din Crimeea, unde, după dorința lui Peyssonnel, Domnul a trimes un reprezentant oficial al său. Un lipcan pleca la fiecare 15 zile spre Bakchisarai, purtător de corespondență din Iași, ducând între — altele — informații politice din Europa, pregătite de Linchou în sensul de a realiza unitatea de vederi între Domn, și Han, cu privire la ceea ce aveau de raportat săptămânal divanului ³. Corespondența franceză între Constantinopol și Crimeea se face acum prin intermediul Domnului Moldovei ⁴.

Cu privire la mișcările de trupe care se efectuau la granița ruso-turcă, deoparte și de alta, știrile date de Peyssonnel constituiau pentru guvernul francez informațiuni de mare însemnătate. Turcii reparau în acel timp fortificațiile cetății Hotin, unde un corp de trei mii de spahii fusese adus pentru supravegherea acestor operațiuni. Pentru liniștirea cercurilor diplo-

¹ Cu data de 2/13 Noembrie 1755 : „...L'exprés que nous avons envoyé en Crimée est arrivé. Mr. Peyssonnel marque bien quelque chose des mouvements des Russes, mais il ne s'explique pas ; s'il s'étoit étendu, nous en aurions fait part à la sublime Porte” (*Ibidem*, p. 158, Nr. CXXV).

² „...Outre le tribut annuel que les Princes de Moldavie et de Valachie payent au khan, le premier est obligé de lui envoyer à son avènement au trône un carosse attelé de six chevaux et 200 sequins et celui de Valachie 1000 sequins et un équipage de même... Le Khan peut, en effet, les faire dépasser par une seule requête à la Porte” (Hurmuzaki, suppl. I³, p. 14, Nr. V).

³ Iași, 3 Iunie 1756. Linchou către Durand, la Varșovia : „Nous avons occasions aussy d'icy d'écrire tous les quinze jours à M. Peyssonnel, consul en Crimée. Nous y avons établi un Capikiaya conforme à ses désirs et pour lequel s'est intéressé luy même, et il sera réglé qu'il partira tous les quinze jours un lipcan, par lequel je luy écriray toutes les nouvelles qui viendront à ma connaissance”... (*Affaires étrangères, corresp. pol. Pologne*, Supl. 10, fol. 277 : vol. 250, fol. 330). Cf. a noastră *Politica orientală franceză*, p. 404 și nota 5.

⁴ *Aff. étr. corresp. pol. Pologne*, supl. vol. 10, f. 340.

matice, cari se întrebau de scopul acestei activități de la granița nord-estică a Imperiului otoman, Vergennes, într'un raport către Afacerile Străine, invoacă o scrisoare a lui Peyssonnel, al cărei conținut confirmă intențiunile pacifice ale Porții¹.

Către sfârșitul misiunii sale în capitala Hanilor, Peyssonnel a fost martor ocular la cea din urmă invazie a Tătarilor în Moldova la 1758, lăsând o amănunțită descriere a acestui eveniment².

El spune că Krim Ghirai, ocupând cu forța demnitatea de Han și în urmă recunoscut de guvernul otoman fiind că nu mai avea încotro, a prădat întreaga Moldovă afară de Iași. Peyssonnel și cu înlocuitorul său, Fornetti, l'au întâlnit la Kișela, unde se afla cu o parte din trupe încărcate cu prăzi din Moldova pe care o devastase. În însemnările lăsate arată că nu-și poate face nimeni idee cu câtă rapiditate, numai în șapte zile, o armată de optzeci de mii de oameni a putut să parcurgă o mare provincie, să ia patruzeci de mii de sclavi, toate animalele domestice și o mare cantitate de pradă. Martorii au văzut șesul din jurul localității Kișela acoperit — cât cuprinde ochiul — de sclavi, bărbați și femei de toate vârstele, vite și bagaje răspândite pe mari distanțe. Krim Ghirai, după ce și-a arătat astfel puterea față de Imperiul otoman, ar fi vrut să fie și drept. El a trimis înapoi sclavii: douăzeci de mii, pentru că restul, unii au murit, alții au fost vânduți între timp. Deasemeni și animalele, câte au mai putut fi scoase de la lăcomia Tătarilor, se zice că au fost redade proprietarilor împreună cu obiectele furate, în măsura în care aceștia puteau să și le recunoască³.

¹ Din Constantinopol, la 14 Iulie, 1757, Vergennes scria lui Rouillé, atunci ministru al Afacerilor Străine: „L'extraît que j'ai l'honneur de vous adresser Monsieur, d'une dépêche de Monsieur Peyssonnel, n'est interessante que parce qu'il confirme les dispositions pacifiques de la Porte". (Hurmuzaki, *Doc. Supl. I*, vol. I, p. 704, Nr. DCCCCXCVI).

² Peyssonnel, în descrierea lăsată, confirmă și completează isvoarele interne. Cf. a noastră *Politica orientală franceză...*, p. 497 și nota 4.

³ În urma acestui fapt a trimis la Paris un raport intitulat „*Mémoire historique concernant la révolte des Nogais en 1758 et la déposition d'Alim Gheraï Khan, envoyé à la cour*", din care o copie se păstrează la Biblioteca Națională, N.A.F. Ms. 3113, 77.62—75. Va fi publicat apoi, cu mici modificări, în „*Traité sur le commerce de la Mer Noire*", II, p. 362—368. Despre invazia Tătarilor în Moldova mai vorbește el și într'un raport din 15 Martie 1759, publ. în Hurmuzaki, *doc. sup. I*, p. 712, Nr. MVIII și în „*Lettre à M. le Marquis de N... contenant quelques observations relatives aux Mémoires qui ont paru sous le*

Numit consul la Caneea, în insula Creta, va pleca prin Țările române, unde se va opri, la Iași mai întâi, apoi la București, dela sfârșitul lui 1758 până în Februarie anul următor ¹, ducând cu el material pentru încă o lucrare de seamă, asupra comerțului Mării Negre.

La Caneea, unde va sta până în 1765, Peyssonnel termină și dă publicității studiul său „*Observations historiques et géographiques sur les peuples barbares qui ont habité les bords du Danube et du Pont-Euxin*” ², ce era gata la 15 Iulie 1763 ³. Această operă dedicată Academiei de Inscricții al cărei asociat ajunge acum autorul ⁴, are pentru noi însemnătatea că este cea dintâi lucrare științifică în care un străin — în partea ce ne privește — analizează izvoarele noastre interne în comparație cu cronicile polone și ungurești. Punând la contribuție izvoarele contemporane grecești și latinești ale antichității și Evului mediu, Peyssonnel a dat o carte de erudiție, valabilă pentru nivelul științific al timpului său. Astăzi multe din afirmațiile sale rămân ca simple curiosități. Așa, în primul capitol, vorbind de geografia ținuturilor de la Nordul și Sudul Dunării, el cunoaște la nordul

nom de Mr. le Baron de Tott”, Amsterdam, 1785, 130 p. în 8°, la pp. 21—23. Din această relatare se reproduce un fragment în Salaberry, *Histoire de l'Empire ottoman*, IV, pp. 286,—87.

¹ „...et quand j'ai passé à Rousdjank, au mois de Février 1759” (Peyssonnel, *Traité sur le commerce de la Mer Noire*, II, 175—6).

² Paris, 1765, în 4°, de XI,VIII+364 pp. Privitor la România pp. 190—240.

³ După cum se exprimă într-o scrisoare către contele de Caylus, publicată în Sevin, *Lettres sur Constantinople*, Paris 1803, p. 96.

⁴ La 6 Martie 1763, Peyssonnel scria din Crimeea lui Caylus: „Le travail forcé que j'ai fait pour avancer mon Histoire de Crète, et mériter par là la place d'associé de l'Académie, après laquelle je soupire, a dérangé ma santé et m'a mis hors d'état de pouvoir pousser cet ouvrage avec la même vigueur... J'étois extrêmement empressé d'achever cette histoire, dans l'espoir qu'elle me prouveroit un honneur que je regarde comme ma fortune littéraire” (Sevin, *Lettres sur Constantinople*, p. 91—92).

Dintr-o altă scrisoare a lui Peyssonnel către același, din 15 Iulie 1763 aflăm: „M. de Guys me marque que l'Académie a daigné m'accorder une place d'associé. Je n'ose pas croire cette nouvelle avant d'en avoir reçu l'avis de votre part. Cependant, pour me mettre au plutôt en état de répondre à la grâce que cette respectable société a bien voulu me faire, j'ai voulu achever celui de mes ouvrages qui était la plus près de sa fin, et j'ai donné depuis lors tout mon temps à celui qui a pour titre: *Observations historiques* (Ibidem, p. 95).

fluviului pe Geți și Daci, două popoare care au venit din Orient ¹. Geții ocupau Basarabia până la Prut, pe când Dacii locuiau Moldova, Muntenia și Ardealul. Orașul Iași ar purta numele poporului Iassilor, așezat pe locul vechii Petrodava, capitala statului lor, după indicațiile geografului Ptolemeu ².

Dar, privitor la limba care se vorbea în Țările române pe vremea lui, Peyssonnel are observații juste, spunând că este un idiom latin, corupt prin amestecul cu limba barbarilor cari au năvălit succesiv în aceste ținuturi ³. Limba popoarelor de pe țărmurile Dunării și în special a Românilor — pe care se pare c'o înțelegea destul de bine — îl preocupă pe autor în mod deosebit. Când vorbește de cuvântul *Jupan* la Croați, imediat face legătură cu pronunția din Țara Românească și Moldova, spunând că acolo, locuitorii au făcut din el *Jupân* care are semnificația obișnuită a unui pronume de reverență ⁴. Pe când călătorea din Moldova în Țara-Românească, a rămas surprins, într'un sat de lângă Focșani, punând să întrebe pe un țăran unde se află, a putut înțelege așa de ușor răspunsul țăranului și mai cu seamă că numele Impărăției romane a fost adoptat de Valahi pentru țara lor ⁵.

¹ „L'étendue de terre qui est au Nord du Danube, comprenait le pays de Getes et de Daces. Ces deux peuples étoient vraisemblablement venus d'Orient en Occident et avaient la même origine que les Scythes, qui avaient occupé les rives méridionales du Danube vers le Pont Euxin” (*Observations*, p. 5).

² „Les Daces étaient connus sous différens noms : les plus voisins des Getes étaient les Jascii qui, au rapport de Cellarius, ont donné leur nom à la ville de Jassi, capitale de la Moldavie, et située dans le même lieu où Ptolemée place l'ancienne Petrodava, principale ville des Jassiens” (*Ibidem*, p. 8).

³ „Dans ces deux provinces qui embrassent la Transilvanie, on parle la langue Walaque, qui est évidemment un idiome Latin corrompu par le mélange de toutes les langues des barbares qui ont successivement infesté cette contrée” (*Ibidem*, p. 9). Cf. p. 194 : „Cette langue est manifestement un idiome latin qu'une longue suite de siècles et le concours de tout les barbares n'ont pu entièrement anéantir”.

⁴ „...mot dont les Walaques et les Moldaves ont tiré celui de Zupomni, qui signifie en leur langue Sieur ou Seigneur” (*Ibidem*, p. 76).

⁵ „...Les Walaques se donnent encore aujourd'hui le nom de Romains ; et en sortant de Fokcian... je fus fort étonné d'entendre un paysan répondre à un de mes gens, qui lui avait demandé où nous étions, à *venit domieta la țara Roumounască*, c'est à dire votre seigneurie est venue dans l'Empire et dans le pays roumain”. Peyssonnel crede că „ces peuples n'ont quitté que fort tard le nom des Romains pour prendre celui de Walaques” (*Ibidem*, p. 185).

În capitolul XXIV al cărții se ocupă de origina Românilor și de primele formațiuni de State românești în Sudul Dunării, de Imperiul româno-bulgar. Peyssonnel este de părerea celor ce cred că Românii sunt descendenții coloniștilor romani în Dacia, cari s'au amestecat nu numai cu autohtonii, ci și cu barbarii năvălitori, topiți cu toții în furnalul limbii latine, coloana vertebrală a romanismului în Dacia ¹.

În privința continuității elementului roman în Dacia, Peyssonnel spune că la venirea Ungurilor, Moldova și Muntenia erau locuite atunci, ca și în timpul lui, de către descendenții legiunilor romane ². Statul Asăneștilor, care se întindea până în Carpați, cuprinzând și Țara-Românească, nu s'ar fi putut întemeia fără ajutorul Cumanilor ³. Aceștia, la rândul lor, s'au contopit până la dispariție în masa Românilor din Nordul Dunării ⁴, concepție revendicată de știința istorică de astăzi. Autorul crede că Statul Asăneștilor intrând în decadentă, Țara-Românească se desface de unirea cu Bulgaria și formează un stat aparte ⁵.

De la întemeierea principatelor și până la sfârșitul Domniei lui Ștefan cel Mare, cu care se încheie lucrarea, Peyssonnel tratează evenimentele din acest interval de timp pe baza

¹ *Ibidem*, p. 194. E interesant de comparat cu concluzia comunicării D-lui Ernst Gamillscheg *Über die Herkunft der Rumänen*: „Continuitatea Românilor în Regatul de azi e, deci, mai puțin o continuitate de rasă cât una a spiritului. Populațiile romanice, ce trăiau în vechile ținuturi de baștină, au devenit pilaștrii unei noi clădiri, ai cărei pereți laterali au fost umpluți cu neamuri de altă proveniență. Forța ce leagă întreaga clădire este limba de circulație comună. Ultimul pas a fost făcut când această limbă de circulație a devenit limba din casă și la acele popoare care nu erau de origină romană. Astfel limba, care păstrează, transmițând și continuând, spiritul Romei, a făcut din feluritele neamuri, fiii noi ai Romei” (Publicată în traducere românească sub titlul *Despre originea Românilor*, în *Revista Fundațiilor Regale*, August 1940, p. 271).

² „Ces deux provinces étaient habitées alors, comme aujourd'hui, par les descendentes des légions romaines mêlés avec le reste des barbares qui auraient successivement inondé ces contrées” (*Ibidem*, p. 130).

³ Cf. *Ibidem*, p. 199, p. 205.

⁴ „La nation des Comains s'est insensiblement confondue avec les Wallaques, les Moldaves et les Tartares, qui sont enfin demeurés en possession de ces pays, et qui y habitent encore aujourd'hui (p. 210).

⁵ Capitolul XXV: „La Wallaquie démembrée du Royaume de Bulgarie, forme un Etat à part” (p. 211).

corpului de cronici moldovenești¹, oferit de către Alexandru Ghica tatălui său, controlat cu Bonfiniu și cronicarii poloni.

Știe despre întemeierea Țării Românești că nu se poate fixa data, nici împrejurările în care s'a efectuat, dar că la origine țara era tributară Ungurilor, deoarece cronicarii vorbesc de un tribut anual pe care Basarab îl plătea regelui Carol de Anjou². Răsboiul din 1330, cu lupta de la Posada, îl descrie după relatările lui Bonfiniu³.

Intemeierea Moldovei e discutată după cum e înfățișată în corpul de cronici. Nu-i convine deloc succesiunea Domnilor și cronologia prezentată în isvoarele românești. Pentru punerea la punct, apelează la cronicarii poloni, cărora le acordă toată încrederea, și-i compară cu afirmațiile lui Grigore Ureche⁴. Pune la contribuție și *Istoria Imperiului otoman* a lui Dimitrie Cantemir, carte pe atunci la modă, ca să precizeze anii primilor Domni, dar găsește că-i greșit calculul acestuia cu privire la data închinării Principatului Moldovei⁵. Deoarece în corpul de cronici domnia lui Bogdan cel Orb este dată până la 1516, autorul spune că aceasta-i o eroare pentru că în cronica lui Wapowski se face mențiune de el și în 1518⁶. Nu e mulțumit nici cu aceasta și dă ca sigur că Bogdan a trimis în 1529 pe logofătul Tăutu, la sultanul Soliman Magnificul spre a închina țara Turcilor⁷.

¹ Je m'en rapporte à l'auteur anonyme pour les événemens du regne d'Etienne le Grand, et la suite des Voivodes de Moldavie, depuis ce prince jusqu'à nos jours" (p. 240).

² „Il paroît indubitables que des son origine, elle étoit, comme la Bulgarie, dépendante et tributaire du Royaume de Hongrie, puis que Bazarad, le premier voivode de Walaquie, dont l'histoire fasse mention, payoit un tribut annuel au roi Charles." (Ibidem, p. 212).

³ Ibidem, p. 212—214.

⁴ Ibidem, pp. 215—227.

⁵ „Le calcul du prince Cantemir est faux, même dans d'autres points, car ce n'est pas dans la septième année du regne du Bogdan que Soliman reçut l'hommage de la Moldavie, comme je le prouverai ci-après" (Ibidem, p. 228).

⁶ Ibidem, p. 237.

⁷ „Il est incontestable d'ailleurs qu'il envoya en 1529 son ambassadeur Thentuk Logotheta à Soliman, Empereur des Turcs, pour lui offrir l'hommage et le tribut des deux Moldaves" [se raportă la împărțirea în Țara de Sus și Țara de Jos, mențiune existentă în corpul de cronici]. Iar mai departe spune: „Ainsi l'erreur de l'auteur anonyme est manifeste. Mais le Prince Cantemir en a fait aussi une très grande, en rapportant cet événement célèbre à la septième année du regne de Bogdan" (Ibidem, p. 239).

Peyssonnel vine în fața tuturor isvoarelor cu spirit critic, destul de exagerat, de care face caz, de altfel, în toată opera lui. Din cauza aceasta, nemulțumindu-se cu ceea ce au făcut alții căutând să combată, comite câteodată — fără să știe — erori. La jumătatea veacului al XVIII-lea, când scrierea istoriei nu ieșise complet din faza ei narativă, Peyssonnel este printre adepții spiritului critic. Materialul informativ fiind numai expunerea din croinci, căci nu se obișnuia decât rar întrebuițarea documentului propriu zis, este fatal ca autorul să comită greșeli în completările pe care le face.

Cu privire la Principatele române spune că n'a avut intenția să dea o istorie completă, ci numai să trateze partea din expunerea cronicei care comportă observații de făcut ¹, încheiate prin următoarea sinteză : „După ce Valahia a fost desmembrată de regatul (sic) Bulgariei, a format două State care-au fost conduse de Domni proprii, unite câteodată sub un singur principe. Au fost totdeauna tributare unei puteri străine. La început Ungariei, apoi Poloniei și în urmă au rămas supuse Împăraților otomani” ².

Despre situația politică din vremea lui, Peyssonnel face următoarea constatare de martor ocular :

Sultanul numește și destitue după placul său pe Voevozi, cari nu mai sunt acum decât un fel de pașale creștine. Ei sunt aleși de obicei din rândul a patru familii grecești, care licitează aceste posturi și sunt preocupate neconținut a și le smulge una alteia. Cea mai veche dintre aceste familii este a Ghiculeștilor care totuși nu-i cunoscută decât cam de o sută de ani. A doua este aceea a Mavrocordaților. A treia a Racovițeștilor ; aceste două din urmă sunt mai noi. A patra familie spune Payssonnel că-i cu totul nouă și primul Domn, care era Dragoman la Poartă al cărui nume nu-l cunoaște — a fost trimis în Moldova în 1758 : E vorba de Ioan Teodor Callimachi.

Acești voievozi, spune el mai departe, nu au decât rang de pașă cu două tuiuri ; ei se bucură însă de oarecari drepturi onorifice pe care nu le au nici chiar pașii cu trei tuiuri sau vizirii și arată c'a fost lăsat să subsiste în cele două principate un fel de consiliu de Stat, compus din 24 de boeri, care reprezintă

¹ „Mon intention n'etoit point de donner une histoire complete, mais seulement de traiter ce qui m'a paru exiger des observations” (*Ibidem*, p. 240).

² *Ibidem*.

pe vechii seniori ai țării, făcând ca la curtea acestor voievozi să se întrevadă o ușoară formă de suveranitate. Cu toate acestea, ei tremură la apariția celui mai mic funcționar otoman sau trimis al Hanului. De starea umilitoare în care sunt reduși, Domnii se răzbună asupra poporului, căutând să stoarcă de la el prin orice mijloc plata imenselor cadouri ce sunt obligați a le face pentru a-și cultiva protectorii la Poartă și a se menține astfel în scaun ¹.

Peyssonnel este convins că locuitorii din Moldova și Țara Românească sătui de atâtea asupriri, ar dori mai curând ca guvernul otoman să desființeze această fantomă de libertate pe care le-a lăsat-o, trimițându-le câte un pașă; guvernarea acestora va fi cu mult mai blândă și mai tolerantă decât aceea a micilor tirani orgolioși, dintre care nu-i nici unul să nu se considere egal celui mai puternic monarh de pe pământ ². Autorul nu avea atunci perspectiva necesară spre a vedea că Domnii nu erau decât un reflex al influenței turcești care ajunsese la maximum în acel timp și că țările române, exceptate de la protecția Coranului, împlineau singure nevoile tot mai mari ale Împărăției. Este justă observația că transformarea lor în pašalic le-ar fi pus sub protecția Coranului, limitând prin aceasta pretențiunile guvernului otoman, ca în cazul Bulgariei și al Serbiei, unde locuitorii aveau mai puține obligații față de fisc.

Cea de a doua lucrare, unde Peyssonnel continuă a prezenta informații privitoare la Țările române și cele învecinate, este tratatul despre comerțul Mării Negre, pe care l-a început în 1750 și l-a terminat în 1762 ³, deși nu-l va publica decât după 15 ani, fără însă a modifica ceva din redactarea inițială ⁴.

În anul 1787 a apărut la Paris, sub titlul *Traité le sur commerce de la Mer Noire*, în două volume, purtând numele și titlurile autorului ⁵, lucrarea ce se tipărea în același timp la Am-

¹ *Ibidem*.

² *Ibidem*, p. 240.

³ „...je commençai, de l'an 1750, d'en prendre quelques notions... Je le terminai enfin dans le royaume de Candie en 1762”. (*Avant-propos*, p. I—II).

⁴ „Je me suis borné à y ajouter des matiers indispensables pour indiquer les changemens survenus... j'ai pensé devoir conserver toutes les anciennes données, parce qu'elles servent toujours de flambeau et du guide pour les opérations du moment” (*Avant-propos*, p. IV).

⁵ „par M. de Peyssonnel, ancien consul-général de France à Smyrne; Associé des Academies de Marseille, de Lyon et de Dijon; Membre honoraire

sterdam. Fără indicația autorului, ediția din Amsterdam este intitulată *Observations sur le commerce de la Mer Noire et des pays qui la bordent*, într'un singur volum de format mic ; păstrează acelaș plan dar prescurtat ¹. În continuare sunt anexate un memoriu asupra comerțului cu Smirna (pp. 301—385) și altul privitor la comerțul din insula Creta, redactat în 1764 (pp. 386—425) pe care ediția parisiană nu le are. Prefața este datată „20 Iulie 1786”. Deși cu acelaș an de apariție, credem că ediția în două volume a apărut prima, deoarece Peyssonnel nu menționează nimic despre faptul că i s'a publicat opera fără știrea lui ².

Editorul anonim din Amsterdam pare a nu avea cunoștință că ceeace dă la lumină este opera lui Peyssonnel ba mai mult, își dă aerul de a fi el autorul. Arată în prefață că și-a adunat materialul cu multă greutate în călătoriile făcute în Orient, iar când s'a înapoiat la Paris a verificat totul cu unele persoane care au străbătut Crimeea, Moldova și Țara-Românească ³. A împrumutat manuscrisul unui negustor francez, Duvalz, care ar fi dispărut pe furiș și subit din Amsterdam, luând cu el o copie, după ce mai înainte încercase a-i vinde manuscrisul altui negustor ⁴. Este a doua oară când se simte victimă în felul acesta ⁵, și deaceea se hotărăște a-și edita manuscrisul ca să nu-l publice Duvalz. Il publică și pentru a fi util negustorilor olandezi achitându-se astfel de ospitalitatea pe care

de celle des antiquités de Cassel et correspondent de l'Académie royale des inscriptions et Belle-Lettres de Paris”. T. I de IV—340 pp.; t. II 375 pp. în 8°.

¹ de 298 pp. în 12, cu o prefață și introducere.

² Nu putem împărtăși părerea profesorului Iorga, care crede contrariul : „A la fin le pauvre auteur de tout cela s'est empressé, après avoir vu cette contrefaçon de Hollande, de publier son propre ouvrage” (*Les voyageurs français dans l'orient européen*, Paris, 1928, p. 105).

³ „De retour à Paris je les vérifiai avec quelques personnes qui avaient parcouru la Crimée, la Moldavie et la Valachie et partie de la Pologne”. *Observations...* p. 3).

⁴ ... „il a pris le parti au mois de juillet 1785 de quitter furtivement Amsterdam, après avoir tenté de vendre à un négociant français de cette ville, mon manuscrit dont il se disait l'auteur”. (*Avant-propos*, p. VII).

⁵ „C'est déjà le second ouvrage que l'on m'enlève et dont je suis la victime, sans pouvoir en tirer raison ; le premier a passé à Paris, à mon insu et a été attribué à un magistrat très connu... ce premier ouvrage que l'on n'a fait que copier mot à mot d'après moi... (*Ibidem*).

i-a oferit-o această țară de nouă ani, de când a fost expulzat din patria lui ¹.

Editorul nu numai că nu neglijează numele lui Peyssonnel dar spune că de la Constantinopol s'a dus în Creta cu „M. P.***”, consulul Franței, om instruit, care a stat cinci-șase ani în Crimeea și că după sfaturile lui a pus în ordine materialul adunat ².

Memoriul despre comerțul cu Smirna are la început o notiță în care editorul spune că nu-i opera sa, ci numai l-a rețușat în câteva locuri după observațiile pe care le-a făcut cât a stat la Smirna. Nu l-ar fi dat la iveală cât trăia autorul, dar acum o face deoarece i s'a adus la cunoștiință că acesta e mort ³.

Nu cunoaștem, în stadiul actual al informațiilor, cum a reacționat Peyssonnel față de editorul anonim de la Amsterdam. Știm numai că într-o scrisoare din 1762, când se afla la Caneea, Peyssonnel se plânge contelui de Caylus de un secretar, Parisian de origină, care i-a fost trimis din Constantinopol și a stat lângă el aproape doi ani ca să-l ajute în calitate de copist la lucrările lui, că l'a părăsit pe neașteptate, dându-i motiv să-l bănuiască de unele infidelități literare. Cere să-i semnaleze dacă va afla că vreo altă persoană ar publica ceva din domeniul preocupărilor sale ⁴.

¹ „Jaloux d'être utile à ce pays, où depuis neuf ans je trouve un repos que le mieu me refuse”.

² „Je passai ensuite à la Cannée, dans l'isle de Candie avec M. P.*** consul de France, homme fort instruit, lequel avait demeuré cinq à six ans en Crimée en qualité de resident de France auprès de Khan des Tartares et ce fut d'après ses instructions que j'ai mis en ordre les differents materiaux que je m'étais procuré” (p. 2).

³ „...., Je ne l'aurais jamais donné à l'impression du vivant de l'auteur”; mais comme ou m'a marque qu'il était mort, je ne me fais plus actuellement de scrupule d'en faire part au public, avant que le sieur Duvalz qui en a la copie à la suite des Observations sur la Mer Noire s'avise de le publier” (p. 301).

⁴ Cannée, 29 August 1762. Peyssonnel către Caylus... „Un Parisien appelé M. de N...y, monsieur, après avoir eu d'assez mauvaises affaires en France, est venu en Levant, ressource ordinaire des gens qui ne savent où donner de la tête; il m'a été adressé de Constantinople; et après avoir demeuré chez moi pendant près de deux ans, pour m'aider dans mon travail, en qualité de copiste, il m'a quitté avec de très mauvais procédés et m'a même donné lieu de le croire capable de quelqu'infidélité littéraire. S'il venoit par hasard, monsieur, à publier, comme sien, quelqu'un de mes manuscrits qu'il a eus entre les mains, pour mes les copier, je me flatte que vous voudres bien le revendiquer. Il n'a d'autre ouvrage à lui qu'une grammaire du Grec vulgaire, qu'il a

Acest secretar din 1762 ar putea fi una și aceeași persoană cu editorul din 1787 ¹?

Cartea lui Peyssonnel a fost tradusă, în anul următor apariției, în limba germană, de către Ernst Wilhelm Kuhn, bibliotecarul landgrofului de Cassel, cu o introducere și note din partea traducătorului ². Kuhn cunoaște amândouă edițiile și spune că această contrazicere ciudată cu privire la autor așteaptă să o vadă lămurită de către ziariștii francezi ³.

Găsim în această lucrare — privitor la geografia Principatelor — că deși Moldova este mai mică și aduce mai puține venituri principelui, țara este mai fertilă iar producțiile sunt de o calitate superioară în comparație cu Muntenia. Autorul crede că Domnul Moldovei are întâietate față de Poartă în raport cu al Țării Românești, deoarece prima provincie s'a predat Turcilor prin capitulații pe când cealaltă a fost cucerită ⁴. Despre capitalele țărilor spune că Bucureștii erau în vremea lui un oraș mare și frumos, de 120 de mii de oameni, cu frumoase edificii publice și magazine impunătoare, unde se găsesc mărfurile din toată lumea ⁵. Iași avea 50 de mii de locuitori și comerțul mai

composée ici, sous mes yeux, et que je ne m'aviserai certainement pas de réclamer. Mais tout ce qu'il pourrait donner qu'il eut rapport à l'histoire de Crète ou des autres peuples, sur la géographie ancienne, sur la Tartarie, sur le commerce de la Mer Noire, sur celui du Levant, etc. m'appartient et ne peut avoir été pris que dans mes manuscrits, mes notes ou ma correspondance, que je suis en état de produire" (Sevin, *Lettres sur Constantinople*, Paris, 1802, p. 83—84) cf. și Iorga, *O ediție anonimă a lui Peyssonnel*, în *Momente Istorie*, Buc. An. Ac. Rom., 1927, p. 8.

¹ El spune în memoriul despre comerțul cu Candia: „Quatre ans de demeure dans le Levant m'ont mis à portée d'observer bien des abus que l'on pourrait corriger par une meilleure administration" (*Observations*, p. 424) iar memoriul spune că este redactat în 1764. Deci în 1762 n'a plecat direct în Franța, părăsind pe Peyssonnel; dacă memoriul este al acestuia din urmă, cum și l'a putut dobândi după ce n'a mai fost în serviciul său?

² „*Die Verfassung des Handels auf dem Schwarzen Meer*. Aus dem Französischen des Heern von Peyssonnel. Leipzig, 1788, XXXII—460 p. in 8°. Traducerea este făcută după ediția parisiană, comentându-se, la note, adausurile din cea de la Amsterdam.

³ „...Müsen wir von französischen Journalisten erwerben".

⁴ „Le voivode de Moldavie a le pas à la Porte sur celui de Walachie, parce que la première c'est rendue aux Turcs par capitulation et que l'autre a été conquise" (*Traité sur le commerce de la Mer Noire*, II, 193—194).

⁵ „C'est une grande et belle ville, extrêmement peuplée; ou y compte plus de cent vingt mille habitants; il y a très beaux édifices publics et surtout de magnifiques khans ou hôtels publics, occupés par de riches marchands, chez lesquels on trouve toutes sortes de marchandises de tous les pays du monde commerçant (Ibid. p. 177—78).

puțin înfloritor ¹. În schimb Galații, principalul port al Moldovei, comandat de un părcălab, este punctul pe unde se face schimbul de mărfuri al întregii țări ².

În Țara-Românească a fost informat că sunt mine de aur, dar Statul nu îngăduie să fie exploatare spre a nu mări pretențiile din partea curții suzerane. Sub Mihail Racoviță (1741—1744) un boier Dudescu a dat peste un filon de aur, într-o carieră de piatră nu departe de București, pe care a început să-l exploateze împreună cu un German ce-i conducea întreprinderea. Spionii aducând faptul la cunoștința Domnului, acesta a convocat Divanul, care a găsit că țara s'ar expune tiraniei turcești dacă s'ar afla că are mine de aur și ca atare cariera a fost astupată, nemai vorbindu-se nimic despre aceasta³. Valea râului Buzău conține deasemenea aur, a cărui exploatare, permisă în mod oficial, este încredințată cu hrisov domnesc Țiganilor ⁴.

Vorbind de situația Țiganilor, spune că în Muntenia, afară de îndeletnicirea cu scoaterea aurului singura lor ocupație este ferăria ⁵. În Moldova sunt cu toții sclavi. La Iași, Peyssonnel a vrut să cumpere un Țigan, care i s'a părut dotat cu multe însușiri. I-a fost oferit în mod gratuit, dar un Francez care se găsea acolo — poate unul din frații Linchou ⁶ — l-a sfătuit să renunțe, asigurându-l că această categorie de sclavi nu este susceptibilă de atașament față de nimeni ⁷.

În Principatele române negustorii francezi nu se pot stabili niciodată în mod solid din lipsa consulilor cari să-i protejeze. Ei sunt totdeauna la discreția Domnului, care-i silește

¹ *Ibidem*, II, 194.

² *Ibidem*, p. 195. Când vorbește de comerțul Bulgariei în care cuprinde și Dobrogea, Peyssonnel menționează Constanța, spunând că „Keustengé est un gros bourg commandé par un Aga, qui est en même tems preposé pour faire passer à Constantinople le bled qu'on y recueille en très grande abondance”... (*Ibidem*, p. 159). Pentru Mangalia, *Ibid.* p. 158.

³ *Ibidem*, II, p. 190—192.

⁴ „Les Bohémiens ont obtenu du Vaivode, avec privilège exclusif, la terre de l'or que produit la rivière de Bouzeu (*Observations historiques*, p. 171).

⁵ „Dans la Walaquie, la forge est l'unique occupation des Bohémiens” (*Ibidem*).

⁶ Peyssonnel spune: „lorsque je passai en Moldavie et en Walaquie en 1759 ramenant avec moi le sieur Linchou cadet, que j'avois trouvé près de Bender”. (*Traité sur le commerce*, II, 208).

⁷ *Observations historiques*, p. 112.

adesea să-și vândă mărfurile pe credit. Când acesta se schimbă, succesorul îi consideră partizani ai celui de înainte, persecutându-i ¹. Peyssonnel citează în sprijinul acestei afirmații experiența nefericită a fraților Linchou, cari sub Constantin Racoviță au înființat la Galați o întreprindere comercială, condusă de tatăl lor. Inlocuitorul lui Racoviță în 1757, Alexandru Ghica, a considerat pe frații Linchou ca oameni suspecti și i-a silit să părăsească țara, fără a le lăsa timp să-și lichideze afacerile ². Intre timp ei pregăteau și înființarea unei fabrici de conserve de carne, făcând să vină din Franța meșteri specialiști, proiect care s'a năruit în urma decapitării lui François Linchou la Constantinopol în 1760 ³.

El crede că stabilirea consulilor în Principate ar întâmpina obstacole mai mult din partea Domnilor decât a Porții ⁴. Cum Domnii sunt uneori amestecați în afacerile politice europene, luând partea unor puteri contra altora, prezența consulilor în țară ar fi un obstacol pentru manifestarea opiniunii lor politice ⁵. Propune să se folosească ocazia Domnilor atașați politicei franceze pentru stabilirea de consulate. Când acestea vor fi un fapt împlinit, s'ar putea înființa întreprinderi de comerț în toate orașele mai mari din principate ⁶.

Pentru comerțul Bulgariei „une grande province de l'Empire ottoman” ⁷, Varna este locul de transit al tuturor mărfurilor din Țara Românească și Bulgaria, destinate a alimenta ca-

¹ *Traité sur le commerce*, II, 205—206.

² Cf. *Politica orientală franceză*, pp. 148—165.

³ *Traité sur le commerce* II, 199.

⁴ „...l'établissement de ces consuls rencontrerait de grands obstacles de la part des vaivodes, quoique la Porte n'eût peut-être pas une répugnance extrême à s'y prêter”. (*Traité sur le commerce*, II, 209).

⁵ „Comme ces vaivodes sont quelquefois mêlés dans les affaires politiques de l'Europe, et qu'ils prennent souvent à coeur les intérêts d'une puissance au préjudice d'autres, ils craindraient la vigilance d'un consul” (Ibidem, p. 210). Aceste afirmații ale lui Peyssonnel au făcut mare autoritate în opinia diplomatică franceză, căci le găsim citate la 25 Iulie 1796 într'un raport al lui Constantin Stamati pentru a arăta că familiile fanariote din Principate se opun la înființarea unui consulat francez în Țările Române (*Hurmuzaki*, Supl. I², p. 149 Nr. CCXXXVI). Aceeaș afirmație este citată și de consulul Parrant din Țara Românească, în raportul său din Iulie-August 1796 (Ibidem, p. 152, Nr. CCXXX).

⁶ *Traité sur le commerce*, II, 211.

⁷ *Ibidem* 147.

pitala Turciei ¹. Toate produsele de export din Bulgaria sunt comparate cu cele din Țara-Românească și Moldova ². Comerțul acestei țări a fost multă vreme în mâna Raguzanilor, cari pe vremea lui nu mai aveau decât câteva întreprinderi de această natură la Rusciuk ³.

La sfârșitul anului 1762 Peyssonnel a cerut un concediu de un an și jumătate pentru a merge în Franța. Spune aceasta într-o scrisoare către contele de Caylus ⁴. Atunci credem c'a prezentat el memoriul despre comerțul cu Creta, cerând suprimarea consulatului de la Caneea ⁵. Drept consecință este ridicat la rangul de consul general și transferat la Smirna, post pe care-l va ocupa continuu din 1766, timp de două decenii.

După încheierea păcii de la Kuciuc-Kainargi, aplicarea tratatului dând loc la multe abateri, datorită coruptibilității ambasadorului rus la Constantinopol, Peyssonnel a făcut într'un raport o serie de observațiuni privitoare la felul cum s'au executat dispozițiunile acestui tratat, analizând primele șaptesprezece articole, cu un comentariu asupra modului cum s'au aplicat și un paragraf referitor la articolele secrete. Studiul a fost terminat la 10 Februarie 1777 și a rămas inedit până în timpul din urmă, când a fost comentat de D-l Gh. Brătianu ⁶. Textul articolului XVI, privind Principatele dunărene, este însoțit de observațiuni, unde Peyssonnel relatează intriga de care s'a servit Matei Ghica, fost domn al Țării-Românești și Moldovei de

¹ „C'est le lieu de transit de toutes le marchandises de Bulgarie et de Walaquie, destinées pour Constantinople et de celles qu'on transporte de cette capitale dans ces deux provinces" (*Ibidem*, p. 154).

² Cf. pentru exportul de miere *Ibidem*, p. 166 și cel de unt, p. 167.

³ *Ibidem*, p. 175—176.

⁴ Canée 11 Decembre 1762. Peyssonnel către Caylus : „...., J'ai terminé. Monsieur, mon premier volume de l'histoire de Crète... J'espère, Monsieur, vous le porter dans le cours de l'année prochaine; j'ai demandé au ministre un congé de dix-huit-mois pour aller faire un voyage en France"... (S e v i n, *Lettres sur Constantinople*, p. 87).

⁵ Editorul anonim menționează în memoriu : „Enfin la suppression du consulat de la Canée, quoique en dist M. F***, fera toujours un très mauvais effet dans l'esprit des Turcs" (*Observations sur le commerce de la Mer Noire*, p. 416).

⁶ G. I. Brătianu, *Les Observations de M. de Peyssonnel en 1777 sur l'exécution du traité de Koutchanà Kainardji*, în *Revue Historique du S.E.E.*, 1929, pp. 339—363.

la 1752—1756, spre a răsturna pe Alexandru Ipsilanti, intrigă întreținută și de ambasadorul Repenin¹.

Peyssonnel, considerându-se cel mai bine informat asupra vieții politice și comerciale din cuprinsul Imperiului otoman, supune cenzurei sale severe ori ce părere care se emite asupra acestui ținut. Când baronul de Tott publică memoriile sale asupra Turcilor și Tătarilor², el le supune unui examen sever, consacrându-le o broșură în două ediții³. De Tott, va angaja pe orientalistul Ruffin ca să-i răspundă⁴. În 1788 orientalistul François Volney face să apară considerațiile sale asupra războiului Turcilor⁵, susținând împărțirea Imperiului otoman între Austriaci și Ruși, urmând ca Franța să ia Egiptul⁶. Peyssonnel îi dă replica, publicând cartea intitulată: *Examen du livre intitulé Considérations sur la guerre actuelle des Turcs*⁷, spulberând toate argumentele autorului și declarându-se pentru menținerea integrității Imperiului otoman. Examinând noua situație care se va creia populațiilor creștine, Peyssonnel crede că ele ar regreta numai decât libertatea de care se bucurau sub Turci. El pune într-o vie lumină concesiile mari pe care Sultanul de bunăvoie le-a făcut creștinilor și conchide că Turcia are toate mijloacele necesare de a-și creia un loc de mare putere, lipsindu-i numai omul care să pună toate acestea în valoare⁸. Concluzia acestei analize este că dacă întâmplarea

¹ Prințul Repuin este acuzat de Peyssonnel de a fi neglijat interesele Rusiei, lăsându-se cumpărat de către miniștrii otomani. (Apendice, pp. 358—363).

² Baron de Tott, *Mémoires sur les Turcs et les Tartares*, Amsterdam, 1784, 2 vol.

³ La Amsterdam a apărut în 1785: „*Observations critiques sur les mémoires de M. le Baron de Tott, pour servir à l'histoire des Turcs et des Tartares*” de 109 pagini și „*Lettre à M. le marquis de N... contenant quelques observations relatives aux mémoires qui ont paru sous le nom de le Baron de Tott*” de 130 pp. în 8°. Memoriile baronului de Tott fuseseră analizate de mai înainte de Mallet du Pan, în *Mercure* din 25 Decembrie 1784 Nr. 52.

⁴ Răspunsul lui Ruffin va fi publicat la sfârșitul memoriilor imprimate în a doua ediție. Amsterdam, 1785 în 4°.

⁵ François Volney, *Considérations sur la guerre actuelle des Turcs*, Amsterdam, 1788, în 8, de 331 pp.

⁶ Analiza sumară a cărții lui Volney e făcută și de T. G. Djuvara, în *Cent projets de partage de la Turquie*, Paris 1914, pp. 320—323.

⁷ Amsterdam, 1788, cf. și Djuvara, *op. cit.*, p. 324—325.

⁸ Peyssonnel *Examen du livre*, p. 67.

ar face ca pe tronul de la Constantinopol să ajungă un principe care să aspire la monarhia universală sau Rusia și Austria să ajungă a împărți Asia și Europa, cât de siguri s'ar mai simți Francezii la ei acasă? ¹.

Privitor la Principatele române, Volney afirmase că Alexandru Mavrocordat Firaris a fugit în Rusia ca să nu aibă soarta lui Grigore Alexandru Ghica în 1777. Peyssonnel răspunde că Ghica și-a meritat pedeapsa, ca un act de justiție după legile turcești ². Cum Volney spune că Moldova și Țara Românească sunt ținuturi supuse de rebeli, Peyssonnel arată că Mavrogheni, care a solicitat și obținut favoarea, neuzitată pentru un nemahomedan, de a ridica un corp de o mie de oameni spre a-l pune în serviciul Sultanului și pe care-l comandă în prezent, nu poate fi calificat de rebel față de suzeranul său ³.

Ultima lucrare publicată în timpul vieții o dă Peyssonnel în 1789 sub titlul: „*Situation politique de la France et ses rapports actuels avec toutes les puissances de l'Europe*” ⁴, adresată regelui și adunării naționale, fiind îndreptată în special contra Austriei, fapt care a enervat la culme pe diplomații lui Iosif al II-lea, Kaunitz și Mercy-Argenteau ⁵. În această lucrare voluminoasă, Orientul își găsește cu aceeași competență un loc destul de larg ⁶.

¹ „Si le concours de la nature venoit à placer sur le trône de Constantinople un prince qui eût cette ambition, dont ou a vu des exemples, de parvenir à la monarchie universelle, ou sur les deux trônes de Russie et d'Autriche deux monarques qui formassent le projet de partager l'Europe et l'Asie en deux seuls empires d'orient et d'occident, j'oserois demander à M. de Volney s'il nous croiroit fort en sûreté dans notre interieur, où il nous conseille de nous renfermer et de nous circonscrire (Citat de D j u v a r a, o. c., p. 325).

² „Giska (sic) reçut le juste chatiment de sa condescendance avec les Russes et des trahisons qu'il avoit-exercées pendant tout le cours de la guerre. C'est cet acte de justice, ou tout au plus de sévérité (souvent les lois du Pays), du souverain legitime envers son sujet criminel, auquel Mr. de Volney donne le nom odieux d'assassinat” (*Examen du livre*, p. 14).

³ *Ibidem*, p. 71.

⁴ Neuchatel 1789. Tomul I de XVI—253 pp. tomul II VIII—196 pp. În continuarea celui de al doilea volum Peyssonnel publică: „*Vues et developemens des avantages que le pacte de famille peut donner à la France et à l'Espagne pour le rétablissement de la marine et du commerce maritime*, de 74 pp.

⁵ Kaunitz scrie: „J'ai lu en entier le tres absurde ouvrage de M. Peyssonnel”, iar Mercy-Argenteau răspunde: „Ce Peyssonnel est généralement reconnu pour un extravagant du premier ordre”. (Citat de D j u v a r a, *op. cit.*, p. 324. Nota).

⁶ Tomul I pp. 72—250; t. II pp. 2—23 146—164.

Moare la Paris, la 12 Mai 1790, unde vine după 1786.

Peyssonnel este printre primii învățați cari au cercetat în mod științific situația politică a Sud-Estului european, expunând în mod critic informațiile din cărți și din constatarea pe teren. Privitor la trecutul românesc el afirmă originea latină a acestui popor înainte de Școala ardeleană și este primul autor străin care tratează istoria Moldovei pe baza cronicilor interne. El a intitulat just corpul de cronică moldovene „cronica anonimă”¹ și învățații străini cari l’au criticat pentru aceasta nu au avut dreptate².

Dacă spiritul lui critic l-a dus la unele greșeli, în special de cronologie, intuiția istorică ce însoțește multe din afirmațiile sale rămâne verificate de realități³. Desigur că lucrările lui de erudiție sunt astăzi depășite de progresele făcute în câmpul istoriografiei. Va rămâne însă ca un izvor de mână întâia prin tot ce a însemnat ca fapte petrecute în timpul său, mai toate prin proprie observație. Pentru ceea ce privește Marea Neagră și țările care o mărginesc, în secolul al XVIII-lea, istoriografia va recurge mereu la însemnările lui Peyssonnel⁴.

În revista „Estul”, Nr. 4—5, 1940 pp. 35—40, a apărut un articol, semnat de D-l Th. Holban și intitulat: „Contribuție la istoria comerțului românesc în secolul al XVIII-lea”. În această lucrare se vorbește de călătorul francez „Saint-Priest”, trimis de guvernul țării sale „să studieze posibilitatea întinderii comerțului în țările din jurul Mării Negre. Astfel el a fost nevoit să viziteze între anii 1760—1764 toate provinciile turcești care

¹ Cf. Iorga, *Istoria literaturii române*, II, 533. G. Pascu, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, I, Buc. 1926, pp. 66—70.

² Cf. Hase, *Notice d'un manuscrit de la Bibliothèque du roi*, care se întreabă de ce Peyssonnel n’a dat numele lui Nicolae Costin manuscrisului și l-a botezat „anonyme”? (p. 285).

³ Acelaș Hase spune mai departe despre Peyssonnel că dotat „d’un esprit fin et exercé, et qui, malgré ses fréquentes erreurs dans les matières d’érudition, a pourtant le grand mérite d’avoir attiré l’attention des savans sur des sujètes peu traités avant lui” (*Notice d'un manuscrit*, p. 285, nota).

⁴ Iorga, în *Les Voyageurs français dans l’Orient européen*, p. 105, scrie despre tratatul asupra comerțului Mării Negre: „Comme information commerciale, c’est un travail de tout premier ordre et, dans la littérature européenne sur l’Orient il n’y a rien qui puisse être mis à côté de cette étude”.

înconjurau această mare. Cu această ocazie Saint-Priest a scris un studiu foarte interesant sub titlul „*Eclaircissement sur le commerce de la Mer Noire*”, rămas încă inedit (Aff. étr. mem. et doc. Turquie, 14, fol. 16—198”).

După doi ani, autorul reia opera despre „Saint-Priest” și-o publică mai pe larg, cu acelaș titlu, în revista „*Economia română*, 1942, Nr. 4—5 și în extras, bucurându-se de aprecieri în *Revista Istorică Română*¹. Acolo aflăm că „unul dintre acești negustori a fost și Saint-Priest”.... care și-a terminat studiul „la începutul anului 1768” și citează pentru aceasta „Hurmuzaki t. I p. 760”², iar mai departe : „și până astăzi rămas în manuscris”³.

Din citațiile pe care le face, găsim la p. 17 : „Deși în Valahia sunt mine de aur, Saint-Priest observă că sub domnia lui Mihai Racoviță (1741—1744) nu se permite exploatarea. Boerul Dedescu (sic) a descoperit aproape de București o mină de aur, dar pentru a nu trezi lăcomia Turcilor, voievodul Racoviță l-a sfătuit s’o închidă”. În notă, autorul spune „Desigur este vorba de Ștefan Racoviță (1764—1765) fiul lui Mihail Racoviță. Afirmația de mai sus ne mai arată și timpul când Saint-Priest ne-a vizitat țările”⁴. La p. 19 vorbește de comerțul cu carne sărată, a cărei conservare se pregăteau s’o întreprindă frații Linchou, iar la p. 20 de experiența comercială a fraților Linchou în Moldova⁵.

Sunt și unele scăpări din vedere : „Un quintal avea 275 ocă” (p. 14 nota 2)⁶. Scio pentru Chios (pp. 14, 16). „Codru, orașel autonom, aparținând județului Fălciu” (p. 18). În notă admite Târgoviște și Brăila ca orașe ale... Moldovei. Pentru activitatea lui François Linchou citează articolul D-lui Duzinche-

¹ Notiță bibliografică, favorabilă, în *Revista Istorică Română*, 1944, p. 136.

² În *Hurmuzaki*, Supl. I¹, p. 760 se găsește un „Extras din instrucțiunile date d-lui de Saint-Priest, numit ambasador al Franciei la Constantinopol”.

³ *Economia română*, 1942, Nr. 4—5, p. 12.

⁴ După cum s’a relevat mai sus, Peyssonnel relatează aceasta pe larg în *Traité sur le commerce de la Mer Noire*, II, p. 190—192.

⁵ *Ibidem* p. 190.

⁶ *Ibidem*, p. 205—208.

⁷ În manuscris este trecut : „Le quilot est de 275 ocques” ceea ce înseamnă chila, unitate de socotit pentru cereale care este în uz și astăzi.

vici „Jean Baptiste Linchou”, iar pentru moartea lui François Linchou trimite și la „I. C. Filitti, *Lettres et extraits*, București 1915”, care, firește, nu vorbește nicăiri de așa ceva.

În concluzie, studiul D-lui Holban este bazat pe o confuzie. Saint-Priest, ambasadorul Franței la Constantinopol de la 1768—1784, cunoscut și ca autor al unor lucrări de seamă¹, n’a fost negustor, nici călător și nu a vizitat niciodată Principatele române. Memoriul de la *Affaires étrangères* nu este altceva decât opera lui Peyssonnel despre comerțul Mării Negre, dar nu poate fi „și până astăzi rămas în manuscris”. Ceea ce l-a făcut pe autorul articolului să atribue lui Saint-Priest opera lui Peyssonnel este faptul că la arhivele de la Quai d’Orsay (*Mémoires et doc. Turquie*, Vol. 14, fol. 199—206) se găsește un memoriu intitulat „*Réflexions politiques sur l’indépendance des Tartares et sur la navigation des Russes dans la Mer Noire*”, făcut de Peyssonnel în 1762, ca discurs preliminar la opera lui, dar suprimat la publicare. Fiind nesemnlat copistul arhivelor a pus: „Attribué au St. Priest”. Descoperirea D-lui Holban ar avea singura explicație că e vecină cu această însemnare....

V. MIHORDEA.

¹ Comte de Saint Priest, *Mémoires sur l’ambassade de France en Turquie*, Ed. Ch. Schefer, Paris 1877, de XIV—542 pp.; Comte de Saint Priest *Mémoires*, publ. de Baron de Barante 2 vol. Paris 1929; *Lettres et instructions de Louis XVIII au comte de Saint-Priest*, publ. de Baron de Barante, Paris, 1845 de CCXXXIII t. 230 pp.